

1956 – Idem per idem

Forradalmak anatómiája

Szentesi Zöldi Lászlónak és nemzedékének

A rongy, talán túlságosan ronggyá vált élete – senkinek sem drágább, mint a haza absztrakt becsülete. [...] Mennek együtt vagy külön, mély, boldog nyugalommal neki a tankoknak, a rájuk célzó ágyuknak, gépfegyvereknek. Semmi sem drágább nekik, mint a visszanyert emberi méltóságuk. Ez költészet...
Ottlik Géza

Kinek a forradalma?

Haza, nemzet, szabadság: 1956-ban nagyon nagy szavakért haltak meg kissrácok és meglett emberek. A lényegét sokszor inkább csak átérezték, mintsem értették. A szabadságot nyilvánvalóan az elemi élmény jelentette számukra, nem a definíció. A forradalom valódi hőse a nép volt, nem a politikusok. Nem Nagy Imre, nem Lukács György, nem Maléter Pál, nem a jugoszláv követségre menekült egyrészt-másrészt elvtársak, hanem a diákok, a melósok, az élelemmel megrakott szekerekkel városokba induló parasztok. Az ország, a magyarság, a lyukas zászlók alatt harcolók etnikai hovatartozástól függetlenül. Hátunk mögött a posztmodern kor politikai tapasztalatával elmondhatjuk: 1956 volt az utolsó olyan forradalom a világtörténelemben, amelyet valóban a szabadságért vívtak.

A „mi a szabadság?” dilemmájára számos válasz született, miként a „kinek a forradalma?” kérdésre is. Ezek azonban elméleti felvetések. 56 résztvevői – a tisztességes oldalról beszélek, nem a kommunistákról, bár akadtak kivételek – forradalmároknak tartották magukat. Küzdelmüket forradalomnak és szabadságharcnak. A köznyelv hasonlóképpen forradalomként emlékezett az eseményekre, jóllehet 1956 szigorúan definitív módon nem mondható annak. Abba a baloldali hagyományba pedig, amely 1789 – a nagy francia forradalom – óta sajátjának tekint minden „progresszív” rumlit, a magyar forradalom eleve beilleszthetetlen. A marxisták és utódaik, a hatalom megragadásának kísérleteit határozzák meg – némi megszorítással – forradalomként. A forradalom az ő értelmezésükben mindörökre baloldali hitbizomány. Az idilli képet azonban némileg rontja, hogy a német nemzetiszocialisták szintén forradalmárnak te-

kintették magukat. Goebbels ezt írja Naplójába 1929-ben: „Mi forradalmárok akarunk lenni, és azok is maradni.” József Attila 1933-ban – Hitler hatalomra jutásának évében – hasonlóképpen forradalminak, mi több, a nemzetközi forradalmisággal szemben új, haladó, nacionalista mozgalomnak érzi a nácizmust, aminek a „lobogója alá sorakozó német dolgozók történelmi harca új irányt szab minden ország munkásmozgalmának”.

A szocialisták sokáig ódzkodtak 56-tal kapcsolatban a forradalom kifejezés-től, bár önmagukat szívesen titulálták forradalmi pártnak, illetve kormánynak. 1956 forradalmát a kommunista érában – amikor az emlékezés szabadságát is elvették tőlünk – egyértelműen ellenforradalomként definiálták. Nagy Gáspár figyelmeztetett akkoriban mindnyájunkat arra, mit és miért nem szabad feledni. Sőt: a gyilkosokat meg kell nevezni. Végül néhány gyilkost sikerült megnevezni. Elítélni azonban nem. Legyintettek rá. Ennyit a baloldali etikáról, a marxista történelemtudományról, a politikamentes, független igazságszolgáltatásról, valamint a magyar közvélemény erejéről. Tanulság? Talán annyi – Ottlik és Nagy Gáspár szellemében –, hogy a létet, benne a múltat, a múltban az igazságot, az igazságban mindnyájunkat a költők és az írók őrzik.

Summázva: 1956-ot nevezték már ellenforradalomnak, nemzeti felkelésnek, népfelkelésnek, fehérterrornak, reakciós-imperialista összeesküvésnek – megspékelve grófokkal meg csendőrökkel –, drámai és viharos napoknak, sajnálatos, tragikus eseményeknek, végül forradalomnak. Hát, lássuk!

A forradalom

A népi demokráciában az ellenforradalom volt a rossz, a forradalom a jó. Készült persze terjengősebb definíció a sokoldalúan fejlett – marxista-leninista esti egyetemen képzett – káderek számára. Dióhéjban ekként hangzik: a forradalom gyökeres minőségi átalakulás, az osztályharc legmagasabb formája, aminek fő kérdése a politikai hatalom megragadása, amely a gazdasági-termelési viszonyok átalakításának előfeltétele. A forradalom anyagi alapját a termelési mód kieleződő ellentmondásai alkotják. (Ámen!)

Az okfejtés némileg fundamentalista és zűrös, de van benne rendszer. Emlékezhetünk, tényleg épült rá rendszer. Masszív (vas és acél) alapra, a változónak látszó, habár változatlan társadalmi felépítmény. A mindig új, mindig régi ideológiai blabla: a folyamatosan megújuló diktatúra. Az örök bal gárdája, a politikai világ miraculum miraculorumai mindenkor készen álltak, máig készen állnak a megújulásra. Bármi legyen éppen pártnevük, akárhány pártból kell újra meg újra egyesülniük. Mágnesként vonzza őket a hatalom. Ezt, gondolom, ma sem szabad feledni. Azt sem, hogy előbb államosítottak (1948-at követően), majd béreltek és gebinbe vettek (a 70-es, 80-as években), azután spontán privatizáltak (80-as évek második felétől), végül „csak” privatizáltak, ami belefért. És belefért sok minden, majdnem 93 ezer négyzetkilométer.

Visszakanyarodva a forradalom definíciójához, a káderelit mellett az intellektuálisan szerényebben bebútorozott koponyájú elvtársaknak is járt valami. Nekik elégnek tűnt a címke, miszerint 1789, 1917, 1918, 1919 forradalom. 1956: ellenforradalom. (Plusz beléphettek a Munkásőrségbe.) Apró, csillogó ékkő a Pártélet kisszótárából. Ellenforradalom: a forradalomban legyőzött reakciós társadalmi osztályok széles körű támadása a haladó, az új társadalmi rendszer ellen. Tehát, támadás az új és haladó ellen. A támadás nyilván kétségbeesítő volna, amennyiben a szöveg nem folytatódna, ám folytatódik. Ez nyilván megnyugtatta a felzaklatott baloldali lelkeket. Íme, a folytatás: a szocialista világregendszer ereje eleve kudarcra ítéli az ellenforradalmi kísérleteket. (Haraso.)

Bármilyen felemelők azonban az elhangzottak, most közelítsünk a valóság felől. Az elvontat tegyük előbb általánossá, majd konkréttá. Viszonylag hosszú lesz az elemző út, míg 1956-hoz érünk, de remélem, megéri.

A forradalmak mifelénk többnyire a szabadság, jelesül a függetlenség kivívásáért indultak. Maga a forradalom kifejezés nyelvújítás kori szó, valószínűleg Kazinczy Ferenc leleménye, 1815 táján tűnik fel. A gyök, a *forr* szótó ellenben jóval ősbibb. III. Béla királyunk idejében kerül pergamenre, később kiegészül a „d” gyakorító, illetve „alom” névszóképzővel. Utóbbihoz hasonló a – szintén Árpád-kori – „elem” képző. Ezek segítségével alkotjuk például a köpedelem, illetve forradalom szavakat. Ha már előbányásztam őket: a köpedelem az 1948-tól nagyjából 1989-ig fennálló szocialista rendszer epitheton ornansa lehetne, míg a forradalom 1956 káprázatos őszeé.

1956-ban a sokat kárhoztatott, széthúzó, szalmaláng természetűnek tartott magyarság együtt mozdult meg. Olyan összhang alakult ki falu és város között, ami a XX. században még soha. Azt hiszem ez, a kollektív identitás „kísértetének” a megjelenése rémítette meg legjobban a kommunista vezetést. Ennek emlékét próbálták meg a diktatúra minden eszközével kiirtani, a nemzet gerincét végképp megroppantani. Részleges sikert arattak csupán, mert 1956 forradalma – hiába történt számos hamisítási kísérlet – máig kisajátíthatatlan.

Hit és forradalom: az utópikus ember születése

A baloldali rendszerek retorikájában a forradalom, a forradalmár szó kitüntetett helyet foglalt el. Persze inkább a nemzetközi, mintsem a nemzeti forradalmárokat favorizálták. A kommunista pártvezetésnek az internacionalista-nacionalista ellentmondást soha nem sikerült feloldania. A magyar „demokratikus hagyományok hiányának”, valamint a „a haladó forradalmi hagyományok” meglétének az összeegyeztetésekor hasonló problémával küszködtek. A történelmet átírták ugyan az osztályharcok történetévé, de a „kóros” magyar vonásokat, nemzeti jelképeket – a Pro Patriá-s lobogókat, kokárdákat, huszármentéket – képtelenek voltak eltüntetni.

1956-ban az ideológiai bukfenc többek között abból származott, hogy eleve fordítva ültették a lóra az ifjúságot. Forradalmiság – rossz irányba. Ha sikerül kiirtani a nemzeti elkötelezettséget, az együttérzést saját népük iránt, akkor nincs gond. Szintézis helyett ellenben – fittyet hányva a hegeli szabályra – különös, dialektikus „antagonizmus” lett az ideológiai végeredmény. A barikád egyik felére kerültek a magyar forradalmárok, másikra a nemzetközi megszállók és helyi kollaboránsaik. Szintézisre nem volt mód, hacsak nem vesszük komolyan Medgyessy Péter (még miniszterelnökként tett) kijelentését, akinek konszenzusra törekvő ötlete ekként hangzott: a barikád nem elválaszt, hanem összeköt. Tényleg. Hát még a sortűz vagy az akasztófakötél, az köt csak igazán össze.

Némelyek meglepően komolyan szokták venni a baloldal utópizmusát, holt valójában etikai önfelmentést rejt magában. Az efféle elkötelezettségből eredő politikai bűnök a szebb jövő perspektívájában elenyésznek. Az utópikus ragyogásában jelenik meg a megvalósulandó kommunista társadalom, az elképzelhető világok legjobbika, ennek fókuszában születik tömegével az új, habár kissé különös vágású embertípus.

Ez azonban a jövő zenéje. A jelen általában kellemetlenebb számukra, miután az eszme és a realitás közötti szakadékot a marxizmus képtelen tudományosan áthidalni. (Noha tudományos világnézetként propagálta magát.) A jövő és a jelen közé így hát a marxizmus messianizmusával vernek hidat. Ezen keresztül másíroznak az elméletből a valóságba, oda-vissza, mikor melyikre kell hivatkozniuk. Világmegváltó ideológiájuk tudatában bármit elkövethetnek. Küldetéstudatuk eleve felmentést ad számukra. A vallásban hasonlóképpen a hit, a katonai kötelékben nagyjából a „parancsra tettem” öngazolása felel meg ennek az ügyes kis átjárónak, ideológiai-pszichológiai konstrukciónak. A cél mindig szentesíti a szocialista eszközt. (A politikai utópiákkal persze szembe lehet állítani a valósi utópiákat, noha a látszat, mint rendesen, csal. A kereszténység ugyanis nem e világban – nem a történelemben – ígéri a beteljesedést, továbbá nem hiszi, hogy a körülmények megváltoztatásával az ember tökéletesen jó lesz.)

A marxista történelem embere – valójában az absztrakt ember – eredendően jó, csupán a társadalmi körülmények tették rosszá. Amennyiben mégsem, annyiban viszont csatasorba lehet állítani különféle politikai célokért. Általában a hatalom megszerzéséért. Rabszolga, jobbágy, proletár, gyarmati lakos, prostituált, fogyatékos, diák, nő, gyerek, nemi deviáns, semleges nemű – az LGBTIQ és az ábécé összes betűje –, a hajléktalan, a létező és kreált kisebbségi, a migráns egyaránt megteszi.

A fiatal József Attila, akire mély hatást tett Rákosi Mátyás, szintén úgy gondolta: néha elég közölni a – kommunisták által kedvelt felszabadítandó – emberrel, miszerint ő tulajdonképpen jó, aztán minden automatikusan megoldódik. *Tanítások* című verséről maga írja: mikor ezekhez a Tanításokhoz hozzáfogtam, az lebegett a szemem előtt, ha rablógyilkosnak azt mondom – „Te jó vagy”, az feltétlenül olyan szuggesztív hatással van rá, hogy minden természetellenes rosszság és „esetleges” dac vagy kegyetlenség kihull belőle. Röviden: a bűnre való

hajlam, a szómágia hatására elpárolog. Az oroszlánból vegetáriánus lesz, a kígyóméregből folyékony aszpirin, a mohamedán terroristából példás keresztény.

Az ötvenes években a kommunisták viszonya a bűnhöz meglehetősen megengedő volt. Tudniillik saját politikai bűneikhez. Hegedüs András számol be róla, többükben milyen erős büntudat élt. Sokuk számára azonban felmagasztosult a bűn, mivel olyan eszme nevében követték el, amely győzni fog, amit a történelem majd igazol. (A nemzetiszocialisták és nemzetközi szocialisták ebben a kérdésben egy húron pendültek.) Hegedüs József Attilával takarózik: „Nagy előszeretettel idézzük József Attilát: »Dönts d a tőkét, ne siránkozz, ne szisszenj minden kis szilánkhoz.« ” Meglepő politikai alibi, mivel az 50-es években már nemigen akadt dönteni való tőke. Továbbá nem a versbéli úri pusztaság rikoztzott, hanem a falu, a város népe, az egész ország – míg végül mukkanni sem mert. Hasonlóképpen emlékszik a daliás időkre Ságvári Ágnes (Ságvári Endre rokona): „tele voltunk büntudattal, igyekezettel és bizalommal, a nekünk mindennél fontosabb párt iránt”. Mások azt mondják: látták, tapasztalták a bűnöket, de *híttek*. A baloldali hit időnként, mintha spirituálisan mélyebb lenne a vallás transzcendens hiténél. Azt a szilárd meggyőződést rejti, miszerint mindig, mindenkor, mindenben nekik van igazuk. Bűneik pedig megbocsáttatnak a történelmi materializmus által.

Hit és félelem munkál Farkas Mihályban is, miután kizárják a pártból. Csáládja képtelen vele beszélni, mert egyfolytában sír. Órákig, megállás nélkül. Ezzel szemben a tántoríthatatlan Marosán az exkommunikációt követően egy-személyes pártot alapít. Tagsági könyv nélküli kommunista vagyok – mondja szótagolva az értetlenül bámuló „Gáspár Sándor szakinak”. Marosánt az utópia élteti. Farkast semmi, mert kiűzték a szocialista paradicsomból. Hitét, forradalmi küldetését, létezési jogát elvették. Kínjában a vallás felé fordul.

1956-ban a fiatalság a maga módján értelmezte a forradalmiságot. Az ideológiájuk egyszerű: a magyar hagyományra, főként 1848 örökségére támaszkodnak. Azokban a káprázatos októberi napokban megélt tapasztalat – nem teoretikus abrakadabra – számukra a szabadság. Itt nem pusztán szavak – önfeláldozás, becsület, haza –, hanem valódi tétek vannak. Valódi emberek, valódi életek, valódi hősi halál. A corvinisták jelszava: mindent a hazáért. Életüket a szabadságért. Nem kötöm csokorba Hegel, Schelling, Heidegger és Sartre szabadság-felfogását. 1956-ban a szabadság lényegét az ágyúcsövek torkolattüze, a Molotov-koktélok lángja világítja meg. Magyarországon megszületik a forradalom új embere – noha nem egészen az utópisták elvárásának megfelelően –, majd pillanatok alatt holtan esik össze a városok utcáin. A forradalom tisztaságáról szóló legendák – betört kirakatüveg előtt vigyázó nemzetőrökkel, becsületkasz-szába gyűjtött bankókkal –, bármily meglepő, igazak.

Camus tudta, mit adott a világnak 1956, mit a Nyugatnak a magyarok vére. Ennek a szabadságnak mára vége van. Nem a liberális kiteljesedés, sokkal inkább – némi biblikus lendületet véve – a végzet jegyében. Nyugat-Európa meg-mérettetett és könnyűnek találtatott. A lángírás arab betűkkel olvasható a falon.

Országaik felosztatnak a migránsok között (bár nagyon szeretnék őket szétesztani). A nyitott társadalom agyréme globálissá tette a terrorizmust, a fehér ember enervált önfelszámolását.

Ami a szabadságot illeti: minél kíméletlenebb egy diktatúra, annál gyakrabban bukkan fel a szabadság kifejezés a politikai retorikában. Az ötvenes években az újságok címlapján virított a szó: *Szabad Nép, Népszabadság, Szabad Föld*, megjelent a terek, utcák, intézmények nevében, képzőművészeti, irodalmi alkotásokban. Hétköznapi üdvözlésben: szabadság, elvtársak! A baloldali ideológia a szabadságot, mint totális igényt keresi mindenütt, a jövő horizontján és a múlt osztályharcainak mélyén. A jelent utópizmusa okán általában nagyvonalúan mellőzi, miután az a szabadság megvalósulásának makacsul ellenálló közeg.

A szabadság mitológiája

Sem az ókornak, sem középkornak, sem a korai újkornak nem hiányzott a forradalom szó, mivel nem volt mit jelölni vele. Husz Jánosban, Lutherben vagy Münzerben felszikrázott persze jó néhány forradalmi gondolat, minek következtében híveik annak rendje és módja szerint lángba borították Európát. Mindez azonban nem vezetett forradalmi pártok születéséhez. Maga a szellemi folyamat nem lépett ki a vallás medréből. Még az angol polgári forradalom sem szakít a bibliai alapokkal. Meghatározó teoretikusa, Milton, a Szentírásról és a protestáns alapelvek világosságáról szól. A parlamenthez intézi szavait, amely minden tetteben és törvényében az igaz protestáns vallás mellett állt ki – mondja –, ahogy az a Szentírásban benne foglaltatik. A szabadságot a hit határain belül értelmezi: lelkiismereti, más szóval vallásszabadságról beszél. Mindnyájunkban él a keresztény szabadság – fejtegeti –, amit a hatalmon levőknek tiszteletben kell tartaniuk. Hitüknek és tetteiknek Isten akaratához és a Szentlélekhez kell igazodniuk.

A forradalmi élcsapat – a modern párt – körvonalait a XVIII. században pillanthatjuk meg. Előbb csupán doktriner, majd kimondottan agresszív képződmény. Kis létszámú, intellektuális rohamosztagok. Többek szerint sem a jakobinus kluboknak, sem a politikai szalonoknak, sem szabadkőműveseknek, sem az akadémiáknak nem volt tömegszervezetük. (A jakobinusok taglétszáma állítólag sosem lépi túl az 1100-at.) Ellenben mindegyik szervezet a befolyásos, vagyonos emberek köréből toborozza híveit. Úgy tűnik, a forradalomhoz is három dolog nélkülözhetetlen, mégpedig a pénz, a pénz és a pénz. A klubok, a szalonok, a páholyok aktivistái mintha az ellenreformáció jezsuitáinak módszerét vennék át a hatalom megszerzéséhez. A modell természetesen nem tökéletes, nyilván találunk a taktikai elemeken túl alapvető, ideológiai különbségeket. A lényeg viszont annál inkább elgondolkodtató. A jezsuiták az augsburgi vallásbékére építenek (akié a föld, azé a vallás – az alattvalók követik uruk hitét), ezért a nép helyett inkább az uralkodó elit köreiben térítenek. Ez azonban csak

a hit korában – Spengler falsul a vér korának nevezi – hatásos stratégia. A XVII-XVIII. század azonban, a spengleri felosztásnál maradván, már a pénz korszaka. Meg a szabad szellemé. Így hát a jakobinusok és szabadkőművesek a felvilágosodás valláskritikájára, továbbá közgazdasági elvekre támaszkodnak. A társadalmi progresszióra hivatkoznak, ám bár ténylegesen a tömegnyomás erejével számolnak. Alkalmanként annak látszatával. A sajtóval, az utca szélsőségesével, bértüntetőkkel és valódi elégedetlenekkel, bűnbakok kreálásával, a politikai „karzatok” alantas, örök-békétlenjeinek érzelmeivel, illetve ultima ratióként a forradalom szimbólumával: a nyaktilóval. Mikor mire van szükség.

Nem sokkal a francia forradalom előtt keletkezik az, amit ma közvéleménynek nevezünk. F. Furet elemzése nyomán nem kétséges: a modern politika minden szörnyszülöttje a nagy francia forradalom bölcsőjében ringott. A tudatos manipulációtól a koncepciók perékig, az utópiától a terrorig, a valláselleneségtől az agresszív intoleranciáig (papok internálásától a templomok bezárásáig), a tömeggyilkosságtól a keresztény kultúra megvetéséig. A társadalmi folyamatok viszont azért társadalmiak, mert nem a természeti erők determináltsága jellemzi őket. Nem maguktól alakulnak ki, hanem kialakítják őket. Érdemes kiemelni a felsoroltak közül a spirituális hatalom megszerzésére irányuló szándékot. A baloldal hagyományos egyházellenessége – amit ma a különféle, kamuegyházak, szekták megszervezése kísér – a felvilágosodás korából eredeztethető. Valójában a hit ürügyén a hatalomról, a közvélemény uralásáról van szó, túl bármiféle hangzatos politikai ígéretekén. Eredetileg a templomi szókészlet hatalmát akarták megszüntetni, helyére a szalonok, a születő sajtó, majd a későbbi tömegmédiák befolyását tenni. (Közbevetőleg: 1956-ban a Kossuth Rádió állt utolsóként a forradalom mellé.) Elődeik 1789-ben, forradalmi „közvéleményként” – fizetett agitátorokkal – összecsoportították a tömeget a királyi palotánál, ahol kórusban előadták a „Le a zsarnokkal!” (ma: mondjon le!) kezdetű örökzöldet. Napjainkban ugyanilyen szervezett tömegek játsszák el tiltakozó lázongásaikat az előre értesített tévé-operatőrök és riporterek előtt – állítja Molnár Tamás. A forradalom „megnyitotta a hatalom ajtaját a tömegek számára, a tömegek, mint ilyenek, sosem fogják ezt használni, ám lehetővé fogják tenni, hogy új, kiváltságos népezérek, véleményformálók, az ideológusok kezébe kerüljön a hatalom”.

Az istenadta népet évszázadonként új és új ideológiákkal viszik a sűrűbe, vagy legalább a városliget fái közé, a mindnyájunkért, a szent közért meg az Univerzum összes fűszáláért külön-külön szakmányban aggódó zöldek és egyebek. Jóllehet, 1789 óta mindössze a hatalom megkaparintásáról van szó. A lángelkű forradalmárokat persze felváltották az enervált drogosok, a társadalomra veszélyes – erről papírral rendelkező – rózsadombi hajléktalanok, a lázadást órabérért vagy némi honoráriumért szítók. Meg a politikai balekok. Ha vetünk egy pillantást rájuk, mikor éppen a láncikat akarják megszerezni, azután 56 pesti srácaira, akkor fölösleges bármiféle további kommentár a forradalmárokról.

Forradalom és nemzeti öntudat

Bibó István szerint a franciák és svájciak mentalitását meghatározta, hogy ott voltak forradalmak. Bibó mindkét országban olyan viselkedési formákkal találkozott, amikről úgy vélte: ezek Magyarországon legfölbjebb csökevényesen léteznek. Nyilván a polgári öntudat hiányosságaira utalt, noha két olyan országot hoz példaként, amelyek helyzete különleges. A franciák permanens forradalmaik során felélték kollektív önazonosságukat, kultúrájukat. Az út a nihilbe vezetett. Ma toleranciának hívják a nemzeti önmegsemmisítést, szolidaritásnak azt a folyamatot, aminek következtében másodrangú állampolgárokká válnak saját hazájukban. Vigyázó szemünket tanulságos lesz ismét Párizsra vetni, habár egészen más okból, mint Batsányiék idejében.

Svájc történelme ellenben elgondolkodtató. Az ország fekvése eleve rányomta a bélyegét az ott lakók karakterére. Nem a nyelv, nem a népi tudat, inkább részben a reformáció, részben az Alpok alakították ki az etnikumok fölötti nemzeti identitást. A középkorban a férfiak jelentős része (idegenben) zsoldos. Így megoldódik a belvillongás problémája: agresszivitásukat nem a szomszéd völgyben vezetik le. Ott van erre Európa. Helyenként olyan pusztítást végeznek, hogy hozzájuk képest a kalandozó ősmagyarok ipari tanulóknak tűnnek. A svájci szövetség külső nyomásra jön létre. A Rütli-réten tesznek esküt a kantonok 1291-ben. Ugyaninnen üzenik meg 1940-ben Hitlernek az „alpesi erőd” tervét. A Rütli-rét 1860 óta el nem idegeníthető nemzeti tulajdon.

Ebben az időben Magyarország a Habsburgok el nem idegeníthető tulajdona. Bocskai hajdúinak, Rákóczi kurucainak, a reformkornak, a márciusi ifjaknak az emléke ennek ellenére fennmarad. Ide – főként 1848 emlékéhez – nyúlnak vissza 56 forradalmárai. Van hagyomány, van emlékezet, van honnan meríteni abban az országban, ahol a Horthy-rendszer intermezzóját leszámítva, századok óta legfölbjebb részleges függetlenségről beszélhetünk.

Rövid, tematikus lapszemle az 1956-ban újraeledő szabad sajtóból. Október 23-án, a lengyelek melletti szimpátiatüntetés előtt, a DISZ lapja, a *Magyar Ifjúság* Petőfi lengyel–magyar sorközösségre utaló sorait hozza. Október 26-án a *Magyar Nemzet* rendkívüli kiadásaiban többször megtaláljuk a *Szózatot*. 30-án az *Igazság* Petőfitől a *Nép nevében* című költeményt érzi aktuálisnak, míg az *Egyetemi Ifjúság* József Attilát választja útmutatóul (jőjj el szabadság, / te szülj nekem rendet). A *Magyar Honvéd* Csépanyi Lajos Petőfi-parafrazisának ad helyet (*Tiszt vagyok*). A *Népszava*, hűen a munkásosztály melletti elkötelezettségéhez – inkább a nemzetközi, mintsem a hazai forradalmárok iránt – Éluard-tól a *Szabadság* című, a témáról általánosságban ömlengő poémájával igyekszik gátat vetni a nacionalista költők térfoglalásának. Október 31-én a *Szabad Szó*, a Nemzeti Parasztpárt központi lapja, Kölcsey *Himnuszával* jelenik meg. (Rákosi feljajdul: mégiscsak át kellett volna íratni Kodálllyal és Illyéssel azt az anakronisztikus izét.) November elején a *Szabad Nép Népszabadsággá* avanszál, ami olyan, mintha az Andrássy út 60-ról a házszámot 56-ra cserélnék, míg a falak mögött ugyanaz folyna, mint

előtte. November 2-án lát napvilágot az *Irodalmi Újság*ban Illyés 1950-ben született műve, az *Egy mondat a zsarnokságról*. Az *Új vetés* – A Magyar Művelődés Folyóirata – a nem túl rózsás jövőbe tekint: Vörösmarty *Jóslatát* közli. November 4-én a *Hazánk* – a Demokrata Néppárt lapja –, Zrínyi Miklóst idézi: Egy népnél sem vagyunk alábbvalók. Természetesen többször kinyomtatják a *Nemzeti dalt*, a *Szózatot*, a *Himnusz*t. A mámor, a remény, a veszély pillanataiban a költészethez fordul az ország.

Magyarország – Svájccal ellentétben – hadseregek felvonulási útján fekszik. Európa másik fele nem ismerte a tatárok, törökök, szovjetek baráti látogatásainak, illetve ideiglenes itt-tartózkodásának következményeit. Nálunk a hódoltság alatt megváltozik a településrendszer, az ország etnikai összetétele. Itt nem alakulhatnak ki természetes módon egyetemek, iskolai hálózat. Mátyás óta nincs királyi udvar iránymutató művészettel, mérvadó értelmiséggel, legfőljebb peregrináció, vándorprédikátorok, néhány jelentős főúri, egyházi kulturális központ. Az ország közepén, Mohácsot követően, a templomok sokáig romokban hevernek. Ahol eltűnt az egyház, ott rövidesen megszűnik gyülekezet, szétszéled a falu is. Megmaradt várainkat a Habsburgok felrobbantják. Főnemesi családjaink közül többeket hűtlenségi perbe fognak, kifosztanak, kivégeznek. Érdemes megnézni egy-egy fennmaradt leltárt, mi mindent – milyen szakrális kincseket, nemzeti, történelmi ereklyéket – konfiskálnak el csupán a Nádasdyktól. Értelmiségünket vagy aulikusokká igyekeztek tenni, vagy irtották őket. Hol sunyi, hol nyílt vallásháborút viselnek a Habsburgok protestánsaink ellen. Szabadságharcainkat követően tömeges emigrációt látunk, gyakran az ország legértékesebb, legtehetségesebb része kényszerül külföldre. A Horthy-rendszer nyúl farknyi ideje után megjelennek a kommunisták. A gyarmati lét folytatódik. A szocialisták, majd a liberálisok magasztos küldetése a náci, fasisztoid, nacionalista, kirekesztő népség elleni küzdelem, annak civilizálása, továbbá a múlt eltörlése a progresszió nevében.

1956-ban azonban pár hétre feléledt a tetszhalott magyar tradíció. A múlt visszaszerzésének lehetősége. A nemzeti épség helyreállításának reménye. Ezt baloldalon máig nem felejtették el.

A múlt negligálása

A hagyomány lerombolásának két pragmatikus útja van. Az elsőhöz a hatalom megszerzése szükséges. Ha megvan, indulhatnak a földgyaluk, könyvzúzdák, freskólemeszlő, szobordöntő brigádok, légkalapácsok, agymosó médiumok. A második esetben, amikor nem sikerül megkaparintani a hatalmat, némileg rögzöttebb az út. Ekkor a kulturális attack célravezető. Ilyenkor a tradíció lebontása az új, a neo, a modern, az avantgárd, illetve kissé ellentmondásosan, a posztmodern dekonstrukció nevében történik.

A modern törölnék el mozgalmak nyelvén a jövő időt részesíti előnyben, néha kizárólag az utópia nyelvét használja. A politikai nyelvet – bizonyos értelemben

– törzsi dialektussá rituálizálja. Mást mond a „törzs” tagjainak, megint mást a külvilágnak. Gyűlöletbeszédet használ – gyűlöletbeszéddel vádolva ellenfeleit. Bevezeti a gyűlölet-bűncselekmény fogalmát, mintha létezne felebaráti szeretetből elkövetett bűncselekmény. Közben új hitet, új értékrendet, új társadalmat, új embert ígér. A régi, rossz eltörléséhez azonban – sajnálatos, ám törvényszerű módon – annak elpusztítása szükséges. A történelmi tabula rasa híveinek sora hosszú. Az archetípus az első kínai császár – Huang-ti –, aki úgy döntött, vele kezdődik a történelem. Elégettette az uralkodása előtt született írásműveket, majd biztos, ami biztos, összeszedette a fellelhető tudósokat, aztán élve elásatta őket. A következő grandiózus politikai kísérlet a nagy francia forradalom idejére esik. Robespierre és társai szintén előlről akarták kezdeni a történelmet, sőt, megismételni magát a teremtést. Új istent, új naptárt vezettek be a keresztény időszámítás helyett, mint utóbb a bolsevikok. Büntették azokat, akik nem dolgoztak vasárnap, mikor a Teremtő megpihent, netán kinyitották a rendeletileg bezárt templomokat. A Legfelsőbb Lény ünnepét a forradalom ötödik évében rendezték meg a Mars-mezőn. (A szocialista rendszerben Legfelsőbb Lény-nyé – nem egyszer hallottam saját fülemmel – a mi „segítő”, marxista-istenünk lépett elő, aki általában november 7-én tett csodát, mikor pénzjutalmat osztott.) A franciáknál az ötletgazda a halott Rousseau volt ugyan, ám a forradalom vezetői ösztönösen érezték, az új nemzeti egység, egy új ideológiai önazonosság rendeletekkel, templombezárásokkal, harcias jelszavakkal, nyaktilóval nem alakítható ki. A tiltás mellett szükség van a pozitív közösségi élményt megsokszorozó parádékra, miként manapság a homoszexuálisoknál vagy a tökmindegymiért csak legyünk együtt happyk fesztiválózóknál.

A Legfelsőbb Lény ünnepét a Mars-mezőn J. L. David – a franciák Albert Speerje – rendezte. A zenét Gossec és Méhul szolgáltatta. A nép, ezúttal inkább az istentagadó, mintsem az istenadta nép pedig, míg le nem itta magát, öntudatosan zengte a „Világegyetem atyja, legfőbb intelligencia” kezdetű himnuszt. Aztán gyújtottak egy modernista máglyát. Robespierre az ateizmus szobrát lobbantotta lángra. Ezt követően a Szabadság fájához vonult a tarka körmenet. Robespierre ugyanis, az egyenlőség elkötelezettjeként, egyformán gyűlölte az istenhívőket és az ateistákat. Az észben hitt. Ha nem éri az a kellemetlen lövés thermidor 9-én – illetve később elkerüli a találkozást Madame Guillotinnal –, nyilván végérvényesen megvilágosodik. Megérti, hogy a Világegyetem atyját, az Ész látható alakját annak főpapja, azaz ő maga testesíti meg. (Innen mindössze néhány lépés a Führer-elv.)

A szabadság fájánál a jakobinus vezér „bűnbánatra”, vezeklésre szólította fel a népet. Figyelmeztette a jelenlevőket: tisztítsák meg a bemocskolt földet (a kijelentés inkább ideológiai, mintsem köztisztasági értelemben hangzott el), hozzák vissza a földre az elűzött igazságot.

Itt, ennél a magasztos lélektani pillanatnál, a baloldal máig őrzött haladó hagyományainak legvonzóbbjánál megállunk. Az önfelmentés és bűnbakképzés modernista csúcspontjaihoz értünk. A jakobinusok elűzik az igazságot francia

földről, rémuralmuk 1917-ig a legnagyobb tömegmészárlások sorozata. Előbb az arisztokrácia soraiban, azt követően a királyi családban, majd politikai ellenfeleikben, végül bárkiben megtalálják a bűnösöket. Jogszolgáltatásuk érdekes szintézise a boszorkányüldözésnek és a koncepciós pereknek. A Mars-mezőn mindezért a népet szólítják fel vezeklésre. A Szovjetunióban később hasonló a szociálpszichológiai képlet. Tanulságos belelapozni az *Életrajzok a bolsevizmus történetéből* című munkába. Dinamikus bűnbakképzés és aktív népirtás folyik. Olyan vehemenciával ölik egymást a bolsevikok Sztálin vezényletével, hogy ezekben az évtizedekben az öngyilkosság békés elszenderedésnek tűnik.

A büntudattal történő manipuláció a leghatásosabb lélektani fegyverek egyike. Íme, Magyarország, 1948, a „fordulat” éve. „A 48-as [értsd: 1848-as] örökség” – Rákosi ezzel a címmel mond ünnepi beszédet március 15-én –, amelynek legfontosabb tanúsága, hogy Hitler utolsó csatlósai, a magyarok végre visszatértek a demokratikus útra. Nem önerőből ugyan, hanem Sztálin és a Szovjetunió segítségével, de ez nem változtat a lényegen, mivel a szovjet géniusz a történelem mozgásának megszemélyesítője, ami feltétlen szükséges a miénkhez hasonló kompszágok révbejutásához. A konklúzió pofonegyszerű: a múlt elvetendő, leszámítva a haladó hagyományt, illetve a ritka, progresszív személyiségeket, például Petőfit, aki „mint kommunista agitátor bukott el 100 éve a választásokon”. Legalábbis Rákosi szerint. Aztán évtizedek múltán, mikor baloldalon olvadni kezd a tömegbázis, Jézusról hasonlóképpen kiderül: ő volt az első kommunista. Végül szépecskén megalakul az ateisták keresztény tagozata. A kommunizmus vérző szíveinek szent kongregációja.

A nemzeti hagyomány ellen az első látványos rohamot nálunk a Tanácsköztársaság intézte. A jakobinusokéhoz hasonló körmenetet szerveztek május elején a fővárosban. Bedeszékkézták az Andrássy-szobrot a Parlament előtt, az Erzsébet híd díszítményeit, Baross Gábor alakját a Keleti pályaudvarnál, a Millenniumi Emlékművet angyalostól, királyostól. Közben a maguk szentháromságát (Marx, Engels, Lenin) hurcolászták körbe a városban. A következő kommunista garnitúra ugyanitt folytatta a fordulat éve után. Felsorolhatatlan – nem túlzok –, mi mindent semmisítettek meg, meszeltek le, küldtek könyvzúzdába, hagytak szétrohadni a Nemzeti vértanúk emlékművétől a székesfehérvári Abanovák seccóig, templomfreskókig, várakig, ellenségnek kikiáltott szerzőkig. Csipetnyi pragmatikus szatócscszellem azért maradt a lelkük mélyén, az ellentmondást nem tűrő ideológiai réteg alatt. Márai könyveit például nem zúzták be, inkább piacra dobták Nyugaton, valutáért. A kis hal is jó hal.

1956-ban a népharag ledönti Sztálin szobrát. Helyén ma, a vaskefének nevezett fémhalmaz éktelenedik. Itt mindenki eltűnődhet azon, miért arctalan a forradalom „emlékműve”. Ha szemügyre vesszük a – hajdani vas és acél hazájában született – nosztalgikus öntvényeket, láthatjuk: egyszerre semmit és mindent mondók. Semmit sem mondanak a történelmi esemény lényegéről, mindent elmondanak megrendelőikről. A kreációnak Hegel Germániájában talán lett volna értelme, ahol a németség a forradalmi cselekvés helyett a gondolkodás

absztrakciójába menekült, ám ez itt Magyarország. A magyar szabadságharcosok nem Hegel németjei. Nem a két ellentétes tézis közti úrbe zuhanva lelték halálukat, hanem Budapest barikádjain, a vidéki városok utcáin, kórházakban, börtönudvarokon. Talán érdemes volna Sztálin mára láthatatlan, noha valaha ezt-azt eltaposó csizmáit láthatóvá tenni az egykori Csizma-téren. Bármekkora hangzavart csapjanak hajdani hívei meg azok valamivel óvatosabbá vált, bár nem kevésbé pofátlan utódai.

Semmik vagyunk, minden leszünk

Az Internacionálé című dal – a világzene korai zsengeinek egyike – meglepő őszinteséggel tárja föl a baloldal hosszú távú programját. Az utcai indulóból mára ugyan zárt, kongresszusi termekben felcsendülő politikai kuplé lett, ám ez nem zavarja különösebben a résztvevőket. A szövegproblémákkal küzdő címzetes proletárok, az MSZP milliomos tagozatának jól táplált tagjai, mint láthattuk, persze csak motyogták az *éhes proletárról* szóló részt. Szövegértési problémák, ugyebár, meg a szörnyű közélet és magánjólét között feszülő ellentétek, a fogyókúra nehézségei és így tovább.

Nem akarom elemezni a szociálliberálisok örökzöldjét, néhány momentumot azonban kiemelek belőle. Az első az ígéret, miszerint, noha *semmik vagyunk, minden leszünk*. A copyright valószínűleg Sieyès abbét illeti. Mi a harmadik rend? – kérdezi röpiratában. Minden. Mi volt eddig a politikai életben? Semmi. Vitathatatlan: jól hangzik. Ráadásul beteljesedett. Az utópisztikus ige a francia forradalomban, míg nálunk az ötvenes években testté lőn. Nyilván nem mindenki, de néhány alaptípus, mint teszem azt, a nép Buci Gyurija számára mindenképpen. A péksegédként induló, tehát a pékmesterségig sem jutó Marosán Györgyből előbb mezei pártmunkás, majd funkcionárius, azaz akkoriban majdnem minden lett. A Marosán által képviselt mozgalmártípus konkrét foglalkozása: az elvtárs. Az árnyaltabb pártszlenget előnyben részesítve: káder. Buci elvtárs péksegéd, szakszervezeti és szociáldemokrata funkcionárius, MDP, majd MSZMP politikai bizottsági tag, államminiszter. Számos elismerés, valamint a szokásos harminc ezüst büszke tulajdonosa. Végül kegyvesztett, aki bánatában csatlakozik „Lukács bácsi” – Marosán kifejezése – köréhez. A túlkoros, kissé nehézfejű Lukács-boy a Lukács-iskolában tanúja annak, miként indul el a szocialista értelmiség az osztályhatalom útján, miként válik revizionistává, végül liberállissá. Hogyan lesz átmenetileg övék minden: „Tényleg igaz lenne, hogy egy olyan világ felé haladunk, ahol már mindent, mindenhol csak az értelmiség határoz meg?” Ubbizony. Bár a mondat így pontos: mindent a liberális értelmiség határoz meg. (Míg nincs ellensúlyként jobbról hasonló erő.) A hajdani szélsőbal szépen polgárosodik, Pelevin kifejezését kölcsönvéve, felsőbal lesz belőle. Marosán leszakad, a liberálisok pedig haladnak tovább, rombolva nemzetet, hagyományt, mígnem feltűnnek Európában a mohamedán invázió előőrsei. Ekkor

páran megszeppennek, látva, hogy nem virágcsokrokkal érkeznek a muszlim hódítók. Mi több, mintha bizonyos részükből hiányozna az elkötelezett filoszemitizmus. Ez azonban mellékszál.

Vissza a főtémához, a semmik vagyunk, minden leszünk új osztályához, akiket részben már Milovan Gyilasz bemutatott. Íme a késői seregszámla: Aczél György eredetileg építőmunkás, később kulturális Atyaúristen. Apró Antal szobafestő és mázoló (amellett dinasztiaalapító). 1956-ban a katonai bizottság vezetője, azt követően miniszterelnök-helyettes, révbe érve az országgyűlés elnöke. Bata István villamoskalauzból honvédelmi miniszter, Berecz Béla pékből vezérőrnagy lesz. A sütőipar ideológiai fontossága miatt (munkát, kenyeret!) a szocialista vezetésben markánsan képviseltette magát. Prominensük, a már említett Bucigyuri, nem csillogó elméjéről, netán a demagógiától való hűvös távolságtartásáról volt közismert, hanem elvi szilárdságáról. Leszámítva azt a történelmileg szükségszerű lépést, aminek következtében, szíves közreműködésével, megszűnt a szociáldemokrata párt. (Innen a 30 ezüst.) Elvi szilárdságnak nevezték akkoriban a totalizmus és a terror iránti tántoríthatatlan elkötelezettséget. Marosántól származik az 1956-ban elhangzott, Rácz Sándorhoz, a Nagy-Budapesti Munkástanács elnökéhez intézett szocialista-humanista szállóige: ti nem vagytok forradalmárok, ti ellenforradalmárok vagytok, mától lövetünk!

Különös identifikáció, a következmények azonban ismertek. Győr, Mosonmagyaróvár, Tata, Nagykanizsa, Zalaegerszeg, Sztálinváros, Székesfehérvár, Esztergom, Komló, Gyoma, Szabadszállás, Örkény, Kecskemét, Debrecen, Salgótarján, Miskolc, Eger, Szeged, Mórahalom, Kalocsa, Kiskunhalas, Baj, Tiszakécske, Lajosmizse. A sortüzek helyszínei. Mindenütt vannak halálos áldozatok. Itt nem a tömeg lincsel meg jogos haragjában egy-két ávóst. Ez tömeggyilkosság. A sorba beleillik az október 25-ei Kossuth téri vérengzés, bár sokáig olyan ködösítés volt körülötte, mint a Kennedy-gyilkosság körül. Bizonyos távolságból azonban minden jól látszott. Toynbee nyilatkozatát idézem 1956-ból: hajlamos vagyok hitelt adni annak, hogy Magyarországon a titkosrendőrség lövöldözése indította el egyetlen véres epizóddal az egész láncreakciót. Nem tudom, a felsorolt sortüzek miért nem emberiség elleni büntettek, miért csak emberiség elleniek? Embereket öltek, nem pusztán emberiséget. Az elnevezést tekintve viszont a forradalmár új – a Szamuelyék óta élő hagyományt vállaló –, baloldali definíciójához jutottunk. Szocialista forradalmár az, aki fegyvertelen „ellenforradalmárookra” lövet.

Visszatérve a sütőipar mozgalmáraihoz, Gyurkó Lajos eredetileg szintén pékként tüsténkedett, mígnem egy nap arra ébredt, hogy vezérőrnagygyi egyenruhát visel. Rákosi mégsem volt elégedett a szakma teljesítményével, mivel az országot járva – fekete autójából – meg-megpillantotta a kenyérért állók hosszú sorát. Ez kiábrándítóan hatott a nagy emberre, hiszen a szocialista Kánaánban nincsenek hiánycikkek, különösen nem az alapélelmiszerek területén. A bölcs vezér persze pillanatok alatt átlátta a helyzetet. Ide vezet – mondotta (a nagy

ember sohasem mondta, a nagy ember mindig mondotta, amit mondott), ide vezet, ha „a kulákok a disznókkal etetik meg a kenyeret”. Folytatom a dicsőséglistát a kezdet semmijétől a mindenné válásig. Benkei András géplakatosból belügyminiszter, Biszku Béla lakatossegédből belügyminiszter, Borbély Sándor szerszámlakatos segédből munkásőr altábornagy lesz. Czinege Lajos kovácssegédből honvédelmi miniszter, Dapsi Károly borbélyból vezérőrnagy, Dékán István pincérből az ÁVH vezérőrnagya, Farkas Mihály nyomdászból hadseregtábornok, honvédelmi miniszter lesz. Farkast később elítélik, szabadulását követően, a hatvanas években aztán ismét a gáton találjuk kiadói lektorként, habár marxista hite megrendül. Már nem akar minden lenni. Semmi kedve hozzá. A fáma szerint visszatér a zsidó valláshoz. Rendszeresen látogatja a zsinagógát, frászt hozva a rabbira, aki nem tudja eldönteni, milyen minőségben van ott, milyen következményei lesznek ezeknek a neofita, hitbuzgalmi üldögéléseknek.

Egyenlőség, testvériség, szabadság

Az ötvenes években a terror és az országos éhezés zenitjén az egyenlőbbek természetesen egyenlőbb ellátásban, valamint politikai „családvédelemben” részesültek. Ha szóltak Rákosinak – teszem azt az izgatásért letartóztatott sógor ügyében –, akkor a nép vezére közbelépett. Mi több, meg sem fedtte a közbenjáró funkciót, legföljebb figyelmeztette: mondja meg a sógornak, kevesebbet beszéljen. (Hegedüs András miniszterelnök sógoráról van szó.) Ruházkodásra nem költöttek a csúcskáderek, mert működött egy pártáruház, ahová be sem kellett menniük, elég volt telefonálni, aztán a megrendelést házhoz hozták. (Fiatalabbaknak: ez még nem az online rendelések ideje. Ez az ingyen rendelések kora.) Az előjogok közé tartozott a luxusélmiszerek – déli gyümölcsök, különleges italok, extra felvágottak – állandó fogyasztása. A javakat beszerzők szállították a szűk körű, ám kommunisztikus alapon berendezkedő kádereközösgének. Eközben az ország új nemzedéke a banánt, a narancsot csak hallomásból, a szerencsésebbek fényképről ismerték. Az idősebbek még emlékeztek – a rettenetes Horthy-korszakból – az alakjukra, a színükre, az ízükre. A többség azonban látni sem látott efféléket. Kikapcsolódásra nyaralók álltak az elvtársak rendelkezésére. Itt mindenhez – ingyen! – hozzá lehetett jutni, mi szem-szájnak ingere. Igazi, szocialista terüly-terüly asztalkám volt. A kiskorú gyerekeknek is járt – egy kádercsemetétől hallottam – napi 1 liter bor fejadagként, az étkezések mellé. Lakásokat, házakat, villákat általában nem örököltek a puritán káderek, így hát rekviráltak maguknak. Sokan máig lakják őket. A magas állású funkcionárius, mint a már említett Hegedüs András fizetése 4500–5000 Ft körül mozgott. Bevallása szerint ebből nem kellett költenie. Az ország vezető erejének tekintett proletároknak viszont a havi átlagjövedelme jó esetben a 800 Ft-os plafont érte el. Az építőiparban az évi kereset 10 000 Ft körül mozgott. A vidékieké természetesen ennyi sem lehetett. Az ellenséges territóriumnak tekintett

falvak jártak a legrosszabbul. A parasztot kitelepítették, beszolgáltatásra kötelezték, kulákká nyilvánították, padlását gondosan lesöpörték, bűnbakká tették, verték. A vezetés minden hibájáért, azaz saját idiotizmusáért ő felelt. A mezőgazdaságban olyan állapotok uralkodtak (tervteljesítés: lóhátról vetettek a süpedő talaj miatt; gyapottal, citrommal kísérleteztek), hogy a falusiak kínjukban hol sírtak, hol röhögtek, miközben amit tudtak, azt az évszázados tapasztalatot követve, gondosan eldugták.

1956-ban aztán csoda történt. Az a magyar paraszt, a magyar falu, amelyet ütöttek-vágtak, háttérbe szorítottak a várossal szemben, most megmozdul. Nemcsak önmagáért, hanem a forradalmi városokért is. A gazdák fogatolnak, pakolnak, aztán felszekereznek élelmiszerral megrakva a városokba. Szétosztják, amijük van, a szabadságharcosok között.

Kis korabeli színes. 1956. október 29. hétfő, 12 óra 15 perc, Szabad Győr Rádió: „A kemenesmagasi parasztok azt üzenik a Győri Nemzeti Tanácsnak, hogy ha szükségük van élelmiszere, akkor küldjenek egy-két teherautót Kemenesmagasiba.” Nos, ezek után jöjjön az a lírai rész, némi illendő megrendülés, amiért mindezt írtam. Számomra az iménti, a rádióban nyilván sietősen beolvasott, recsegő mondat olyan tisztán szól – feltehetően tágabb pátriám, a Kemenesalja miatt –, mint Simándy József előadásában Bánk nagyáriája. Hazám, hazám...

Idem, per idem. Számomra ez 1956.

Hitek és forradalmak

1789-ben a lagymatag abszolutizmust a terror váltotta fel. Vezetői a forradalom második szakaszában szakítanak radikálisan a múlttal. A manőver összetett. A király isten akaratóból uralkodik, jóllehet ez az akarat – az angol és francia példa megmutatta – nem elég erős a vasbordájúakkal vagy a jakobinusokkal szemben. A forradalom alaphangját Sieyès abbé adja meg. Ez – mondja F. Furet – a gyűlölet. Előbb az arisztokrácia gyűlölete, ami rövidesen kiszélesedik. Hülámiai átcsapnak minden osztály feje fölött, egyetemessé válva. A felkeléseket, parasztlázadásokat az ókortól a középkoron át végigkíséri az ösztönös gyűlölet. Most azonban politikai programmá lesz: megszületik a gyűlölet ideológiája. 1956 sem mentes véres eseményektől. Az 56-os forradalom azonban megőrzi emberi arcát, sohasem torzul végletesen gyűlöletessé.

A baloldali forradalmár legitimitása összetett, nem egy (abszolút) pontból eredeztetett. Felhasznál bármit bármikor, amit kell. Hosszadalmas elemzés helyett, gyors skicc napjaink forradalmáiról: nyakukban a palesztin Arafat-kendő, ajkaikon Szent Bernát szavait felülmúló édességű mézek, trikójukon Che Guevara (sapkáján elmosódott vörös csillag), mellükön néha diszkréten elővilámló aranykereszt, egyik kezükben füves cigi, a másikban szivárványszín zászló. A szívükben, bevallásuk szerint, kissé elkenődött piros-fehér-zöld. Oda, annak mélyére azonban senki sem lát le. A mimikri hasonlóképpen láthatatlan alap-

eleme viszont konstans: az utópia realizálása, a hatalom megszerzése, illetve megtartása. Miután kiderül, hogy az első megvalósíthatatlan, a vezetők általában csalódnak. Ezért kénytelenek terrort alkalmazni a néppel szemben, a nép nevében. Mivel azt – a la Bertold Brecht – nem lehet leváltani. Dehogynem. Éppen ennek lehetünk ma tanúi Európában. A terrort egyébként mindig történelmi szükségszerűségnek nevezik, annak nélkülözhetetlen segédeszközeivel, a nyaktilókkal, tarkólövéssekkel, törvénytelen ségekkel, népirtásokkal, gulagokkal, Recskekkal, sortüzekkel együtt.

A felvilágosodás a vallás babonáival szembe az ész babonáit állítja, miközben a valóságot az ideológia segítségével leváltja. Diderot számára például a haladás azt jelenti a földön, amit a vallásos embernek a túlvilágon a mennyország. Utólag úgy tűnik, a forradalmi franciáknak – legyenek gondolkodók vagy a terrort levezénylő politikusok –, az arisztokrácia mellett, a katolikus egyház volt a legnagyobb ellenségük. Az egyház, mint szervezet, mivel az minden visszássága, meghasonlottsága ellenére kitart bizonyos alapértékek mellett. A szabadságot – szemben velük – nem szakítja el vallási gyökereitől, jelesül a tízparancsolat ötödik pontjától (Ne ölj!). Emellett a klérus ellenőrizte a hívek lelki életét, a kultúra bizonyos szegmenseit, ráadásul nála volt a túlvilág kulcsa, ami a jelenben meghatározta a hívő magatartását. Röviden: döntő részben birtokolta a lelki hatalmat. A harc ezért szükséges vele szemben máig, ha már nem sikerült a kellő pillanatban „eltaposni a gyalázatost”. Voltaire és Sieyès abbé utódai napjainkig kitartóan dolgoznak a projekten. Ideáljuk a francia szabadság jelképes nőalakja, baljával a szabadság lobogóját emeli magasba, jobbával a guillotint működteti fáradhatatlanul. Fejlődés ide, haladás oda, két évezred alatt sem öltek meg anynyi embert a szabadság nevében, mint a jakobinus vészorszakban vagy a bolsevizmus évtizedei alatt.

A baloldali forradalmak origó pontja nálunk az 1918-as őszirozsás happening volt. Vezetése – Károlyival az élen – Első Magyar Népkormányként hirdette önmagát. Tagjai között két gróftal találunk: a miniszterelnököt és a külügyminisztert. (Gondolom népi grófok.) A többiek polgári intellektuelek – publicisták és politikusok –, valamint a kedvencünk, Linder Béla alezredes. Általában őt tartják a kérészéletű formáció fő idiótájának, ám tévednek. Jászi barátjának, Károlyinak ítéli a címet. Hozzáteve: „Demokrácia, szocializmus, pacifizmus öneki nem a politikai jelszavak voltak, hanem erkölcsi realitások, úgyszólván óriási személyiségek, akikkel csaknem misztikus kapcsolatban volt.” Erre a politikai miszticizmusra ráment az ország kétharmada, mikor feltették a politikai szerencsekerékre. A hazárdjátékosok aztán külföldre távoztak, majd a hazaszeretet sajátos megnyilvánulásaként visszaköpködtek Magyarországra. Mindez különösen veszélyes az olyan arisztokratából lett politikus számára – fejtegeti tovább Jászi –, akinek voltaképpen sohasem volt dolga az élet realitásával.

Jászi Oszkár és elvbarátai nemcsak Károlyiban, de a magyar népben, a magyar bakában sem bíztak. (Demoralizált, kalandor, „ragadozó”, mondták, a kor-

mányra veszélyesnek vélték.) A királypárti népi grófra azonban szükségük volt, hasonlóképpen, mint 56-ban a reformkommunistáknak Nagy Imrére. Mindkét emblematikus figura jól takarta a mögöttük ügyködőket. Programjuk – különösen szociálpszichológiailag – hasonló. Károlyi a békét, Nagy a terror megszüntetését, a belső béke megteremtését tűzte először zászlajára. A „forradalmár” Károlyi a szétrongyolódott, „Isten kegyelméből” eszmébe kapaszkodott. Addig nem hajlandó (1918-ban) kormányzati szerepvállalásra, míg a király ki nem nevezi miniszterelnöknek a népkormány élére. A Monarchia utódállamaiban trónostól rúgták ki a királyt, mikor Károlyi még legitimistásdit játszik. A forradalom egyébiránt az ágyban érte. Pizsamában, prémbundában átment az Astoria szállóba, ahol programot hirdetett. Aztán megszeppent: „Jó, jó – kérdezte –, de mit szól ehhez a király?”

Nagy Imre hasonlóképpen tutyimutyi forradalmárként indul. Nem akart szerepet vállalni, míg elvtársai – nem a Nagy Imre-csoport, hanem a rákosisták – szinte rá nem kényszerítik. 1956. október 23-án, mikor megindul a rövidesen radikalizálódó tüntető tömeg, még otthon van.

Nagy Imre a forradalomban

Az őszirózsás forradalomhoz egy kozmopolita gróf, Károlyi Mihály kellett. 1956-hoz Nagy Imre. Az elvtársvilágban előnyösnek tűnt a törzsökös, látszólag jovialis magyar. Vásárhelyi Miklós a következőket mondja erről: óriási hiba volt a kommunista párt élére négy moszkvai emigráns zsidót tenni, mert elkerülhetetlenül úgy állította be a pártot, mint zsidó pártot. „Ez teljesen természetes, ehhez nem is kellett ellenségesnek lenni.” Hegedüs András hasonlóképpen látta, szerinte Nagy Imre moszkvai kinevezése mögött az állt, „hogy Magyarországon csökkenteni akarták a zsidó háttérrel rendelkező vezetők túlsúlyát a legfelső vezetésben”. Ismét Vásárhelyi: „amikor tulajdonképpen az eredeti magyar kádereknek még az utolsó... már [a] vezető embereknek az utolsó vonulatát is, hát kiküszöbölték, likvidálták, akkor hasznosnak vélték, ha egy ilyen cvikkeres, bajszos, erős somogyi tájszóalással beszélő magyar embert vesznek elő, és szerepeltetnek sűrűn. Ez nemcsak rá vonatkozik, hanem néhány más káderre is.” Itt nem az a probléma, hogy zsidók, hanem az, hogy tehetségtelen zsidók voltak tehetséget igénylő posztokon.

Az antiszemitizmus tabutéma ugyan a pártvezetésben, ám ennek ellenére érezhető feszültségeket okoz. Pártban és párton kívül egyaránt. (Rákosi például Németh Lászlónak próbálta eljátszani – találkozásukkor – az enyhén antiszemita demokratát, nem túl sikeresen. Később, bukása után zsidóságát rántotta maga elé pajzsként, mondván, ő mindössze egy szegény, öreg zsidó.) Ha így, ha úgy, Rákositól Farkason, Révain, Péter Gáboron át Gerőig, akkor is gyűlölték volna őket a magyarok, ha egyenes ági leszármazottai az Árpád-házi királyoknak. Lezárva a témát, a corvinistáktól tudjuk: a Corvin közben együtt harcolt

zsidó, cigány, magyar. A Pongrácz testvérek pedig „etnikai felmenőikként” tartottak számon két örmény eredetű, aradi vértanút: Kiss Ernőt és Lázár Vilmost. A kádárista megtorlásokor szintén találunk az áldozatok között magyart, cigányt, zsidót, németet, szlávot.

Nagy Imre – Károlyihoz hasonlóan – eleinte az esemény után szalad, illetve előbbi inkább csak ballag. Története közismert. Október 23-án este a Parlament előtt összegyűlt tömeg őt követeli. Az írók felkeresik, nem tart velük, végül a párt Politikai Bizottságának nyomására kötelnek áll. Az Országház felé haladva, az autóból elképedve nézi a lyukas, nemzetiszín zászlókat. Mi történik itt? – kérdezi. (Ez nem lázadás felség – közölték a meglepett francia királlyal annak idején –, ez forradalom.) A Kossuth téren rosszul méri fel a helyzetet: elvtársnak szólítja az összegyűlteket. A füttykoncert után sértetten és értetlenül fordul a tüntetőkhöz: ez nekem szólt? Azután elmondja érdektelen, kiábrándító beszédét. Igyekszik lecsillapítani a tömeget a szokásos pártszólamokkal a kibontakozásról, a megoldásról, a tisztázásról, ami útban van a Központi Vezetőség jóakaratóból. Talán észre sem veszi, közben infantilizálja a jelenlevőket. Az ifjúságot arra inti, legyen jó gyerek, bízson a pártban: „A magyar ifjúság bízhat és bízson bennünk, de akkor hallgasson is ránk, mint fiúk hallgatnak az apákra.” Az apahasonlat nem túl szerencsés, nemrég Rákosi epithetonja volt. Elvállalja a miniszterelnökséget, néhány napig pártszerűen viselkedik. Csalódnak benne, mármint a nép, nem a kommunista vezetés. Ekkor jelennek meg olyan plakátok a pesti utcán, amelyek azt állítják: Nagy Imre két napig az ávó foglya volt, rádióbeszédét géppisztollyal a hátában mondta. A plakát szövege alatt az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság neve áll.

Itt megállunk, és visszalépünk pár napot. Néhány neuralgikus pontra hívom fel a figyelmet.

Október 23.

Október 23-án 10 órakor a Kossuth rádió közli: délutánra engedélyezték a tüntetést. Az engedélyt 12 óra 53 perckor visszavonják Piros László belügyminiszterre hivatkozva. 14 óra 23 perckor ismét engedélyezik, ezúttal a belügyminiszter neve nem szerepel a közlemény végén. Hegedüs András azt állítja: a döntést a központi vezetés kollektíven hozta. Mások szerint Vásárhelyi Miklós mindenkit megkerülve engedélyeztette a tüntetést. A Nagy Imre-csoportnak érdekében állt nyomást gyakorolni – az utcán keresztül – a sztálinista vezetésre, optimális esetben a tüntetők segítségével megbuktatni a kormányt, majd átvenni a hatalmat. A sztálinistáknak hasonlóképpen jól jött volna egy gyorsan elfojtható rebellió, talán némi lövöldözéssel, megrendült pozíciójuk megerősítésére. Kis káosz, nagy rendteremtés, még keményebb diktatúra. Talán létezett két azonos – noha végeredményében homlokegyenest eltérő – forgatókönyv, de itt csak feltevézésekre bocsátkozhatunk. Nagy Imre beszéde, magatartása viszont arra

utal: ő nem tudhatott minderről. Úgy tűnik, a csoport tagjai jóval radikálisabbak lehetnek vezetőjüknél.

Október 23-a legabszurdabb jelenetei a fegyverraktárakban játszódnak le. A kommunista rendszer, amely a hetvenes-nyolcvanas évekig összeszedette, majd elzárta még az írógépeket is az állami ünnepek előtt, most maga osztogatta a fegyvereket a felkelőknek. Pongrácz Gergely több alkalommal elmondta: a Lámpagyárat (fegyvergyárat) nem őrizték. Az őrség mindössze egy öreg, fegyvertelen portásból állt. Felteszem, az ÁVO értesült róla, hogy délután tüntetés lesz, ki tudja, milyen végkimenettel. Tehát fokozta az éberséget, megerősítette a biztonságot – azaz esetünkben visszavonták az őrséget. Az öreg portás készségesen megmutatta Pongráczéknak, hol találhatóak a lezsírozott fegyverek.

Kardos István – 56-ban tisztii hallgató – hasonlóképpen egy ipari őrre emlékszik, aki (valaha munkatársa volt, ezért) beengedte őket az objektumba, ahonnan már „elvittek rengeteg tárgyat, géppisztolyt, és nyilván nem felkészült katonák jártak ott, mert rengeteg gyakorló töltényt [is], amit nem lehet elsütni, vittek magukkal”. Kovács István vezérőrnagy emlékei hasonlóképpen elgondolkodtatók: „az első fegyvereket a Lámpagyárból hozták el, csak azt nem értem, hogy hogyan. Ugyanis a fegyvergyárat az ÁVO őrizte, és ahogy én tudom, ott fegyver nem dördült, amikor a felkelők odamentek és teherautókkal hozták a fegyvereket és osztották ki, de volt hasonló helyzet a fóti nagyraktárban is, a stratégiai raktárban, ahol [ahonnan] ugyan kaptunk értesítést, hogy felkelők mennek és fegyvert akarnak, és ők nem adnak ki, aztán egy óra múlva telefonáltak, hogy kiadták a fegyvereket a felkelőknek. Egyetlen lövés nélkül.” Kopácsi Sándor beszámolója, miszerint a budapesti rendőr főkapitánysággal szemben levő vadászfegyverboltot feltörték, már üdítő kivétel az iménti rejtélyek sorában. A forradalom talán egy valódi, talán egy álpuccs kísérletként indult. Láttunk ilyen álpuccsot 1956 ötvenedik évfordulóján vízagyúval, tv-székházostrommal, T 34-es tank támadással, ami valljuk be, meglehetősen böszmére sikeredett. Tudom: ez nem vigasz azoknak, akiknek a szemét demokratikusan kilőtték, fejét még demokratikusabban betörték, vagy politikailag korrekt módon véresre verték.

Csapataink harcban állnak

Nagy Imre 1956-ban a döntő pillanatokban rendre hibázik. Először tanácstalan és inaktív, aztán forradalmi lendületet vesz, mikor taktikusnak kellene lennie. Ki tudja, miért, hiszen inkább kedélyes pártbürokrata volt, mintsem forradalmár. 1936 óta szovjet állampolgár. Jellemzése szerint követi a párt vonalát, nincsenek elhajlásai. A szovjetrendszerbe nem magyar emigránsként, „hanem kvázi szovjet értelmiségiként” integrálódott. Az állambiztonsággal, mint valamennyi kommunista emigráns, kapcsolatban állt – írja Rainer M. János. Követte a szovjet irányvonalat, elfogadta a minta megkérdőjelezhetetlenségét – állítja

a történész –, miközben „bízott egy emberséges szocializmus létében, bár tapasztalatai ezt nem igazolták.” Nehéz megmondani, mi alapján bízott tapasztalatai ellenére. Ezt önáltatásnak hívják. Sztálin halála után ő terjeszti be a parlamentben a diktátor emlékét megörökítő törvényt. Az ötvenes évek terrorjának enyhítésében viszont vitathatatlanul pozitív a szerepe. Rövidre fogva: jól ismerte a rendszert, hasonlóképpen elvtársai mentalitását. 1956-ban tudnia kellett, kikkel áll szemben. Ehhez képest afféle tanácstalan, tébláboló idealistának tűnik.

A Varsói Szerződésből az általa vezetett kormány kilép, ami utólag hazardírozásnak tűnik. Andropov nagykövettel szemben ingerült, magyarázatot követel a szovjet csapatmozgások miatt, míg a tárgyaláson jelenlevő Tildy – Andropov jelentésében – higgadtabb, diplomatikusabb partner. Megismétlem: Nagy Imre pontosan ismerhette szovjet elvtársait, ennek illusztrálására ragadtam ki az iménti momentumokat életrajzából, mégis fejfel ment a falnak, ami lehetne magánügy. De nem az, mert ő a magyar minisztertanács elnöke. Tisztában kellene lennie mozgásterével, azzal, meddig engedik elmenni Magyarországot a szovjetek, még akkor is, ha nemrég kivonultak Ausztriából. Úgy tűnik, a forradalmi napokban csoportjával együtt mindinkább eltávolodott a realitástól. Hasonlóképpen Károlyiékhoz, akik a maguk idejében az antant üres ígéreteiben és saját, kiábrándító illúzióikban hittek. Mindkét politikai garnitúra az ország sorsával játszik. Talán az itt élned, halnod kell pátosza jegyében, ki tudja. Aztán csomagolnak, mert az „éljed kell” mellett döntenek okosan. Persze másutt kell élni, ez azonban nem gond.

1956-ban végül elkövetkezik november 4-e hajnala. Feldübörögnek a testvéri tankok. A rádióból elszánt, emelkedett szózat hallatszik: „Itt Nagy Imre beszél, a magyar minisztertanács elnöke. Ma hajnalban a szovjet csapatok támadást indítottak fővárosunk ellen a nyilvánvaló szándékkal, hogy megdöntsék a törvényes magyar kormányt. Csapataink harcban állnak. A kormány a helyén van. Ezt közlöm az ország népével és a világ közvéleményével.” Torokszorító pillanat. Lehetne. De nem az. A csapatok ugyanis nem állnak harcban. A kormány nincs a helyén. (Leszámítva Bibó Istvánt és Bakos Ferencet.) Az Országházból sugárzó rádió előre felvett lemezről többször megismétli a beszédet, jóllehet a szocialista kormánytagok már rég a jugoszláv nagykövetségen vannak. A honvédség, „csapataink” nem kaptak parancsot az ellenállásra, néhány alakulat védekezik csupán.

A felkelők, a forradalmi nép, a pesti srácok harcolnak. Mind többen rognak le holtan az utcákon és tereken. A forradalom valódi arcai: a Jancsikák és társaik. A második szovjet intervenció elsöpri a forradalmat. Néhányan megmenekülnek. A „szerencsések” emigrálnak, sokan azonban a siralomházban várják a halálos ítélet végrehajtását. Köztük Angyal István, aki november hetedikén, a Tűzoltó utcában vörös zászló alól lövi a támadó szovjeteket. Tárgyalására csak Kádárt idézteti meg tanúként. Kádár természetesen távol marad. Angyal – névéhez méltón – véres glóriával lép át a halálba. Ők a forradalom hiteles arcai: a Pongrácz Gergelyek, a Wittner Máriák, a corvinisták, a Széna tériek, az Óbu-

daiak, a többiek. A világgal nem, de az ország közvéleményével talán érdemes közölni ezt.

Nagy Imre és szocialista miniszterei magára hagyták a forradalmat. Néhányan nem politikai okból. Lukács György és Vásárhelyi Miklós például a kialvatlanságra hivatkozott. Vas Zoltán pedig attól tartott, hogy a szovjet harckocsik élén megérkezik felesége, aztán elválasztja titkárnőjétől. Kialvatlanság, nőügyek vagy pánik, egyre megy, mivel két nappal a menekülés előtt – Leonyid Gibianszkij és Losonczy Géza özvegye a tanú – Szántó Zoltán már puhatolózott a jugoszlávoknál a menedékjogról. A Nagy Imre-csoport aztán a követségen végzetesen elszakad a valóságtól. Ülésznek, jegyzőkönyveket írnak, tiltakozó-jegyzékeket készítenek. A Szovjetunióba sipircelők sem tagadják meg önmagukat, vörös emigrációs hajlamaikat. (A szocialista demokráciáért aggódva Gerő, Hegedüs, Kovács István fel-feljelentgetik hajdani elvtársaikat.) Mindezt végül zárójelbe teszi Nagy Imre utolsó gesztusa, mikor nem kér kegyelmet hóhéraitól. Most rájuk ismer. Följük magasodik mindörökre. A gesztussal, mint valami késői vérszerződéssel, a mártír forradalmárok körébe lép.

A forradalomnak Nyugaton sokáig Nagy Imre az arca. Törött cvikkere hatásos a plakátokon, mítoszát az emigráns kommunista írók – köztük egy Sztálin-díjas – alapozzák meg. Jóhiszeműen torzítva a tényeket, olyan szavakat adva a kivégzett miniszterelnök szájába, melyeket sohasem mondott, szem előtt tartva a politika, valamint könyvkereskedelmi konjunktúrát. Az utolsó felvonás pedig az újratemetésé. Mára úgy tűnik, Nagy Imre koporsója mögött igyekeztek a szocialisták átlopakodni a jövőbe, illetve megmaradni a hatalomban. Pozitív politikai örökségre szert tenni, sosem volt történelmi szerepben feszíteni, az ellenforradalomból szocialista forradalmat kreálni. Később már csak osztozni akartak a forradalmon. A nevükben évek múlva megszólaló Medgyessyt már hallhattuk.

A szocialista rendszer eleve önmaga torzképeként született – nem keletre várták a nagyszülők –, aztán a csillagokig akart jutni. Hasonlóan Tatlin soha meg nem valósult emlékművéhez a III. Internacionáléról, aminek terve mára legföljebb a színesfémgyűjtőket hozza lázba. Ami 1956-ot illeti, mindegy, miként nevezzük, lényege a történelmi tényeken túl kezdődik. Hozzátett valami metafizikai többletet a léthez, ahhoz, hogy a magyarság túlélje a kommunizmust. Megközelítően azt, ami Ottlik mottóként választott mondataiban rejlik. Nem új embert akart, csupán vissza szeretne volna állítani az embert viszonylag ép állapotába. Visszaszerezve a múltat, a jelent, a jövőt, a magyarságot, a családot, a hitet, a nemzeti méltóságot.

1956-ot nevezhetjük népfelkelésnek, forradalomnak, szabadságharcnak, valójában azonban tisztán önmaga. 1956 – idem per idem – 1956.